BEKNOPT INHOUDSOVERZICHT
VAN DE LAATSTE NUMMERS

Teksten, kommentaren en studies

Kultureel tijdschrift uitgegeven door de Stichting DELTAPERS v.z.w.
In België : Postbus 4, B-2110 Wijnegem.
In Nederland : Postbus 94, 1140 AB Monnickendam.

Abonnementen

Abonnement 10 nummers :	850 fr. of *f* 49,-
Studenten :	500 fr. of *f* 30,-
Abonnement 20 nummers :	1.590 fr. of *f* 89,-
Steunabonnement :	2.500 fr. of *f* 150,-

Losse nummers : 100 fr. of *f* 6,50.

Alle betalingen in **België** graag op rek. nr. 404-9043221-60 (Kredietbank) t.n.v. Deltapers v.z.w. en in **Nederland** op rek. nr. 3428.38.989 (Rabobank, Monnickendam) t.n.v. Stichting Deltapers. (postbanknr. van de Rabo-bank : 11748)

Voorpagina :
"Thor in gevecht met de ouderdom" van de IJslandse beeldhouwer Einar Jónsson (1874 - 1954).

Verantwoordelijke uitgever :
Luc Pauwels,
p.a. Zirkstraat 38, 2000 Antwerpen.

Aspekten van het vitalisme in de Nederlandse literatuur

Oorspronkelijk duidde de term vitalisme een geheel aan van "biologische theorieën die erop gericht waren de levensprocessen nauwgezet te onderscheiden van de andere fysische of chemische verschijnselen" (1). Er zou een zelfstandig levensbeginsel bestaan dat alle funkties en processen eigen aan het leven beheerst; deze zouden niet verklaarbaar zijn door de andere fysisch-chemische mechanismen. Die theorieën gaan terug tot de 18e eeuw en doorgaans wordt in dat verband de School van Montpellier genoemd met Paul-Joseph Barthez en Théophile de Bordeu. Barthez geeft in 1778 de volgende definitie : "Ik noem levensbeginsel van de mens de oorzaak die alle levensverschijnselen in het menselijk lichaam teweegbrengt". Dit levensbeginsel is onderscheiden zowel van de denkende ziel als van de stof; het is eigen aan de levende wezens. Die definitie blijft vaag, maar houdt alleszins de gedachte in aan energie, aan een ontwikkeling waar men niet volledig meester over is. Die biologen wilden eigenlijk reageren tegen de mechanistische theorieën die tot doel hadden het menselijk leven uit te leggen aan de hand van fysische of chemische wetten. Dergelijke theorieën kwamen opnieuw tevoorschijn aan het einde van de 19e eeuw, ditmaal als reaktie tegen het positivisme. Zo doet Hans Driesch (1867-1941) in *Der Vitalismus als Geschichte und als Lehre* (1905) een beroep op het levensbeginsel om de ontwikkeling van levende wezens te verklaren. Ook voor hem vertoont het levende een oorspronkelijk en onherleidbaar aspekt.

Dit biologisch vitalisme vindt zijn tegenhanger op metafysisch vlak bij Friedrich Nietzsche (1844-1900) en Henri Bergson (1859-1941). Zij legden opnieuw de nadruk op de instinktieve en intuïtieve krachten die door het sciëntisme en het positivisme van de tweede helft van de 19e eeuw waren veronachtzaamd. H. Bergson ziet het leven als een eindeloze stroom, een "levensdrang" die zich aktualiseert in een onophoudelijk scheppen; het wezen van deze kracht is ontoegankelijk voor de analytische rede en kan enkel gevat worden door middel van de intuïtie, van de existentiële ervaring. Het vitalisme van Fr. Nietzsche is van meer biologische aard. Voor hem is het leven "eine bestimmte Grösse von Kraft", een zekere hoeveelheid energie, een onbewuste kracht, waarvan de oneindig scheppende vruchtbaarheid maar ook de vernietigende vraatzucht zich zonder ophouden in de natuur openbaren.

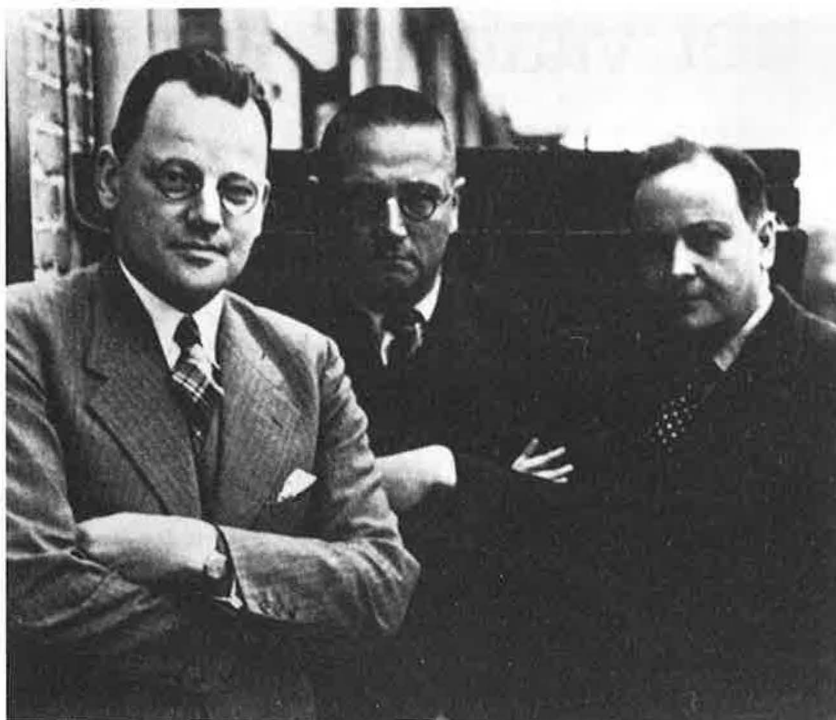

Hendrik Marsman (1899-1940) heeft, in zijn kritisch proza, het begrip "vitalisme" in het Nederlandse taalgebied binnengehaald.

Die verheerlijking van het instinkt en de intuïtie gaat gepaard met de veroordeling van het verstand, dat de vrije ontplooiing van de eerste twee afremt. De vitalist sluit zich nooit op in een abstrakte waarheid. Aangezien het leven het enige Absolute is dat hij aanvaardt, relativeert hij elk voortbrengsel van de rede.

Men moet er zich dan ook niet over verwonderen dat de vitalist, in het voetspoor van

(1) *Encyclopaedia Universalis.*

Het tijdschrift FORUM (1932-1936) verdedigde een personalistische ideologie, waarin men heel wat Nietzscheaanse elementen terugvindt. Forum *werd opgericht door Menno ter Braak, Eddy du Perron en de Antwerpenaar Maurice Roelants. Vanaf 1933 had* Forum *een dubbele redaktie : Menno ter Braak, Simon Vestdijk en Victor van Vriesland voor Noord-Nederland, Maurice Roelants, Gerard Walschap, Marnix Gijsen en Raymond Herreman voor Vlaanderen.*

de romantici, de woeste en oorspronkelijke natuur verkiest boven een beschaving die keurig geordend is rond systemen, ongeacht of die van sociale, politieke, filosofische, religieuze, ethische of esthetische aard zijn. Geen enkele abstraktie vindt, als voortbrengsel van rationeel denken, genade in de ogen van de vitalist, voor wie de persoonlijke en konkrete ervaring de hoeksteen vormt van iedere waarheid.

Voor het Nederlandse taalgebied vond de hier besproken filosofische denkwijze zijn literaire uitdrukking tussen de twee wereldoorlogen, een tijdperk van ekonomische en politieke onzekerheid, waarin de literatuur derhalve meer gericht is op de werkelijkheid. Het tijdschrift *Forum* (1932-1936), ontstaan op initiatief van Menno ter Braak (1902-1940) en Eddy du Perron (1899-1940) verdedigt een personalistische ideologie waarin men heel wat Nietzscheaanse elementen terugvindt : het anti-intellektualisme, de kritiek van de Europese, burgerlijke en christelijke kultuur en van de demokratische gelijkheidsleer, het intellektueel amateurisme en het elite-denken. Ter Braak drukt deze denkbeelden uit in zijn essays, waarin de paradox zegeviert zoals in het werk van Nietzsche en Multatuli. Du Perron, die kreatiever aangelegd is, dankt zijn faam aan de beroemde roman *Het land van herkomst* (1935). Deze twee persoonlijkheden, die kwa sociale afkomst, opvoeding, opleiding en levenswijze sterk van elkaar verschillen, ontmoeten elkaar echter rond een personalistisch en vitalistisch ideaal, dat men vaak in verband heeft gebracht met de leus "de vent boven de vorm". Het begrip "vent", ontleend aan het volkse taalgebruik, is moeilijk vertaalbaar en drukt tegelijkertijd persoonlijkheid, moed en karakterkracht, kortom vitaliteit uit. Voor hen is het literaire werk dus meer een zaak van levenskracht dan van vorm; de eerste en de hoogste maatstaf voor schoonheid is de persoonlijkheid van de schrijver, zoals die in zijn literaire werk tot uiting komt.

De dichter Hendrik Marsman (1899-1940) is het evenwel die, in zijn *kritisch proza*, het begrip "vitalisme" in het Nederlands taalgebied heeft binnengehaald. In zijn artikelen en lezingen verdedigt hij de vitalistische esthetiek. Voor hem is de kunst onafscheidelijk verbonden aan het leven, waarvan zij de zuiverste uitdrukking is. De waarde van een werk wordt derhalve niet bepaald door zogenaamd objektieve esthetische eigenschappen, maar door de levenskracht die eruit vrijkomt. De kunst is dus de uitdrukking van de vitaliteit van haar schepper, *"de levende herschepping van het leven"* (2), de dichtkunst is *"een levend organisme"* (3). Al schrijvende wordt de vitalistische schrijver zich ervan bewust dat schrijven zijn manier van leven is. Het belangrijkste voor hem is niet het werk op zichzelf, het eindprodukt, maar wel het schrijven, de scheppingsdaad. *"De scheppingsdaad, die het ongevormde leven, de materie gestalte en vorm geeft, is de levensfunktie bij uitstek en voor de dichter de essentiële."* (4) *"In de scheppingsdaad leeft de kunstenaar met alle organen : hart en hersens, bloed en geslacht."* (5) *"Daarom is de dichter voor alles de intens- en overvloedig-levende."* (6) Wat de lezer betreft, op hem wordt een beroep gedaan om het esthetische aspekt van de tekst te overschrijden en aldus, achter de woorden, de "muziek" gewaar te worden, dat wil zeggen de onuitsprekelijke, onzegbare overvloed van leven die de dichter bezielt en, daarachter, het leven zelf. De vitalistische dichter bedrijft geen taalalchemie, het woord is erop gericht zin te geven; hij maakt gebruik van de alledaagse taal, dekonceptualiseert ze echter om aldus de "muziek" ervan, de volmaakte uitdrukking van het onverklaarbare leven, tevoorschijn te laten komen. Elk formalisme wordt geweerd, een oorspronkelijke, beleefde "inhoud" schept zijn eigen geijkte vorm. Brengt Marsman het vitalisme binnen in de Nederlandse literatuur, hij is het ook die er in 1933 in een geschrift met de ondubbelzinnige titel *De dood van het vitalisme* het einde van aankondigt. Hij geeft daarin uiting aan zijn

(2)
MARSMAN, HENDRIK, *De sprong in het duister*, in *Verzameld Werk*, Querido, Amsterdam, 1972, p. 589.

(3)
Id., De verhouding tussen leven en kunst, ibid., p. 597.

(4)
Ibid., p. 596.

(5)
Ibid., p. 597.

(6)
Ibid., p. 598.

diepe teleurstelling dat hij niet door de jeugd gevolgd werd in zijn droom een gemeenschap te doen ontstaan die meegesleept wordt door haar daadkracht en door haar behoefte om te vernieuwen en te scheppen. In die droom zit een zweem van fascisme. Marsman heeft het gevoel dat hij gestuit is op een voorzichtige, onverschillige, lusteloze gemeenschap, volkomen gespeend van bezieling. Vandaar zijn besluit : "Het vitalisme, als *theorie* van de vitaliteit, als ideaal van een krachtige jeugd, ontstaan in *mij*, omdat in de werkelijkheid die vitaliteit er niet was, ja dát vitalisme is dood". (7) "Le vitalisme c'était moi".

Men kan niet nalaten aan het unanimisme van Jules Romains te denken, voor wie alle leden van een gemeenschap slechts één en dezelfde "ziel" uitmaken. De gemeenschap vertegenwoordigt dus meer dan de som van de enkelingen die er deel van uitmaken. Gelijkaardige denkbeelden treft men aan in de Nederlandse literatuur van de jaren twintig, met name in de stroming die men het humanitaire expressionisme noemt, met de jonge P. van Ostaijen, Wies Moens en anderen. Het is het tijdperk vlak na de oorlog, waarin alle dromen van wereldomvattende broederschap en liefde toegelaten zijn. Bij Marsman is dit unanimisme verbonden aan zijn beleving van de wereldwijde eenheid van alle levende wezens.

Maar laten wij terugkomen op de dichter Marsman. Hij had een zwak gestel (aan een longontsteking op negentienjarige leeftijd had hij een chronische bronchitis overgehouden), die lichamelijke tekortkoming leek hij te willen goedmaken door een "gevaarlijk", hartstochtelijk en avontuurlijk leven. Afkomstig uit een christelijke familie, liet hij het geloof varen, wat niet wegneemt dat hij met weemoed terugblikte op het tegelijkertijd grootse en geruststellende tijdperk waarin het christendom zijn hoogtepunt had bereikt; Marsman droomt van de tijd van de kruistochten en de kathedralen; zijn voortdurende speurtocht naar het "bezield verband" tussen de dingen en de wezens en zijn metafysische bekommering getuigen van zijn verlangen om een surrogaat te vinden voor Christus. De christelijke God ruimt de plaats voor de heidense Dionysos, de enige die in staat is de mens te redden uit de angst en de schuld waarin het christendom hem gestort heeft. Marsman, die in feite romantisch van aard is, droomt van de oorspronkelijke zuiverheid, van het verloren paradijs (zie de gedichten *Paradijs* en *Virgo*), waarin de begrippen

Jan Greshoff voor zijn huis in Brussel met enkele Forum-redakteurs. V.l.n.r. : redaktie-sekretaris E. Bouws, Maurice Roelants, Jan Greshoff, Eddy du Perron en Menno ter Braak.

goed en kwaad niet bestonden. Om zich van zijn schuldgevoel te bevrijden, is hij erop uit de grenzen van zijn Ik te overschrijden in een mystieke eenheid met de natuur. Zijn Ik ontbindt zich in een extatische beleving van de wereld; hij wordt voortgedreven door een verlangen zich te verliezen in het Andere, in zijn geval de natuur die hem voorkomt als een vredige haven. Deze eenheid met de natuur is van zuiver biologische aard; zij wordt bereikt langs het lichaam, langs het zinnelijke, in een soort dionysische roes. Verlost van iedere belemmering, geeft de mens zich over aan blinde, dierlijke en primitieve krachten. Daar waar God dood is (zie Nietzsche), wil de de mens zelf scheppen, demiurg worden. Marsman zal enkele typisch Nietzscheaanse verzen publiceren – Marsman onderging zeer sterk de invloed van Nietzsche, van wie hij trouwens in 1939 *Also sprach Zarathustra* vertaalde en aan wie hij een studie wijdde – waarin de amor fati, het gevoel een heldhaftig en tragisch leven te leiden, doorklinkt.

Wij vinden bij deze dichter duidelijk alle typisch vitalistische thema's terug : de verwerping van ieder dogmatisme en van elk a priori, het geloof in het elementair leven, de bevestiging van het scheppende Ik, de tot het uiterste gedreven vitaliteit, de dionysische en erotische faktor, de verheerlijking van het lichaam, het ideaal van de buitengewone persoonlijkheid, de opening naar het irrationele, naar het geheim van leven en dood. Bij Marsman wordt dit vitalisme, zoals overigens ook bij Unamuno,

(7)
Id., De dood van het vitalisme, ibid., p. 623.

afgewisseld met zijn tegenhanger : het mortalisme. Men kan zich de vraag stellen of het vitalisme van Marsman niet enkel een poging is om zijn angst voor de dood te bezweren (zie de gedichten *Doodsstrijd* en *Lex barbarorum*). Hij lijkt voortdurend ten prooi te zijn aan een strijd tussen de twee uitersten van een intens leven : Eros en Thanatos. Geobsedeerd door de dood en, blijkbaar, begiftigd met een visionaire gave, parafraseert hij acht jaar voor de feiten zijn eigen dood op een door de Duitsers getorpedeerd schip. Merken wij trouwens op dat de drie grote Nederlandse vitalistische schrijvers aan het begin van de Tweede Wereldoorlog een gewelddadige dood sterven : Ter Braak pleegt zelfmoord op 14 mei 1940, Du Perron bezwijkt dezelfde dag aan angina pectoris en Marsman komt in de nacht van 20 op 21 juni om in het Kanaal. Merkwaardig toeval... In de wereld van Marsman brengt het verlangen naar leven samen met de angst voor de dood mee dat hij gedreven wordt door een onstuitbare wil tot blind handelen; aan de andere kant doet het doodsinstinkt alsook de levensangst een wens naar vernietiging en naar versmelting met het niets ontstaan.

In zijn essay over de dichtkunst van Marsman toont René Verbeeck de ontwikkeling van de dichter aan van een biologisch vitalisme naar een meer filosofisch vitalisme, een ontwikkeling die overigens langs de krisis van het mortalisme verloopt. Zeker vanaf 1930 ruimt Marsman een steeds grotere plaats in voor het geestelijke.

In tegenstelling tot Ter Braak, wiens vitalisme "geïntellektualiseerd" is, beleeft Marsman het zijne als dichter. Zijn vitalisme is sterk romantisch getint; het verlangen en de droom zijn regelmatig terugkerende thema's in zijn werk. Dit hoeft ons echter nauwelijks te verwonderen, gezien de banden die bestaan tussen de romantische traditie en de vitalistische opvattingen.

Ook al was Marsman verreweg de belangrijkste Nederlandse vitalistische dichter, hij was zeker niet de enige. Herman van den Bergh (1897-1966), Jacob van Hattum (1900-1981), Gerard den Brabander (1900-1968), Ed Hoornik (1910-1978) en bovenal Jan Greshoff (1888-1971) verdienen eveneens vermelding. Hoe kan hun dichtkunst in zijn geheel en bondig worden gekenschetst ? De weerkerende thema's zijn bekend : individualisme, zelfs egocentrisme, machtsgevoel (zie Nietzsche), zelfbewustzijn, kosmisch gevoel, beweging, strijd, scheppingskracht,

Bijzondere waardering hadden de leden van Forum voor de Nederlandse romanschrijver Arthur van Schendel (1874-1946), die zij beschouwden als hun leermeester.
Jan Greshoff, Menno ter Braak en van Schendel op reis in Italië (1937).

eeuwige jeugd, het worden, het avontuur ("gefährlich leben"), de reis, de levensdrang... – Op deze plaats valt op te merken dat het werk van Bertus Aafjes (geboren in 1914) rond dezelfde thema's draait. Zie bijvoorbeeld zijn *Een voetreis naar Rome* (1946) waarin de motieven van de reis, van het avontuur, van het dolen, van de vrijheid, van het liefdesverlangen, het kosmische gevoel, de eenheid met de ruimte en de natuur, de verheerlijking van het lichaam voorkomen. Wij bevinden ons hier dicht bij enerzijds de dichtkunst van Marsman, anderzijds het proza van een Van Schendel. – Wat de vorm betreft, die is vrij klassiek en apollinisch. Eén van de meest geliefde vormen is de "parlando-dichtkunst", gekenmerkt door het gebruik van de dagelijkse spreektaal. Deze vorm werd gehanteerd door Du Perron, Greshoff, Hoornik en Martinus Nijhoff (1894-1953). Zoals bij het aforisme, een genre waarin Greshoff uitblinkt (zie *Nachtschade*), vloeit het poëtische voort uit een botsing van op onverwachte wijze samengebrachte woorden, waardoor schokkende beelden ontstaan. De meest voorkomende zijn van kosmische aard : de tegenstelling dag-nacht, zon-maan, de sterren en het firmament, de ruimte, de wind, de lucht, de wolken, de hemel, het bos, het licht, het water en bovenal het

vuur, zinnebeeld van de intensiteit van het leven (zie Il fuoco van d'Annunzio).

Bij wijze van voorbeeld halen wij hier één van de beroemdste gedichten van Marsman aan :

'PARADISE REGAINED'

De zon en de zee springen bliksemend
open :
waaiers van vuur en zij;
langs blauwe bergen van den morgen
scheert de wind als een antilope
voorbij.

zwervende tussen fonteinen van licht
en langs de stralende pleinen van 't water,
voer ik een blonde vrouw aan mijn zij,
die zorgeloos zingt langs het eeuwige water

een held're, verruk'lijk-meeslepende wijs :

'het schip van den wind ligt gereed voor de
reis,
de zon en de maan zijn sneeuwwitte rozen,
de morgen en nacht twee blauwe matrozen –
wij gaan terug naar 't Paradijs'.

Buiten essays en dichtkunst hebben de vitalisten in ruime mate ook de romanvorm beoefend. Hun voorkeur gaat uit naar de psychologische roman en naar de historische roman. Op zoek naar de waarheid, ontleedt de vitalist graag de drijfveren van het menselijk gedrag; ondersteund door de bijdrage van de psychologie en van de psychoanalyse, legt hij de komplexiteit van de menselijke persoon bloot, waarin goed en kwaad, liefde en haat vaak verstrengeld zijn.

Simon Vestdijk (1898-1971) illustreert het best de Nietzscheaanse esthetiek, inzoverre hij in zijn romans, op de manier van de pre-sokraten, het apollinische met het dionysische in overeenstemming brengt. Aan de ene kant bieden zijn romans een strikte opbouw, waarbij niets aan het toeval wordt overgelaten, zelfs in die mate dat Vestdijk in de ogen van velen doorgaat voor een cerebraal kunstenaar, inzoverre alles bij hem overdacht is en de kleinste bijzonderheid in het verder verloop overgenomen en uitgebreid wordt; de romanfiguren worden met zorg geïndividualiseerd, zowel vanuit lichamelijk als vanuit psychologisch oogpunt. Maar aan de andere kant komen in dat volmaakt samenhangend verhaal de meest tegengestelde hartstochten voor, zoals liefde en haat, duivelsverering en het verlan-

Edgar ("Eddy") du Perron (1899-1940) bracht zijn jeugd door in Nederlands-Indië, verhuisde naar Brussel, leefde meestal in Montmartre en bezweek aan angina pectoris op 14 mei 1940, dezelfde dag waarop Menno ter Braak zelfmoord pleegde.

De dichter Herman van den Bergh (1897-1966) ten tijde van zijn eerste bundel De Boog *uit 1917, die o.m. op Marsman een grote invloed had.*

gen naar een engelachtig bestaan of machtswil en ascese. Kortom, Vestdijk maakt in zijn romans de scheppende levenskracht aanschouwelijk, waarbij hij geen van twee polen veronachtzaamt die elkaar aanvullen en zo het geheel vormen dat het leven is, tegelijkertijd één en veelzijdig. Vestdijk had geneeskunde gestudeerd, maar praktizeerde slechts enkele jaren, aangezien het schrijven zijn bestaansreden was. Hij leefde van zijn pen, een levendige pen, die hem toeliet "sneller te schrijven dan God kan lezen"; hij beoefende alle literaire genres, behalve toneel.

De historische roman "op vitalistische wijze" komt tevoorschijn in de vorm van een "vie romancée". De geschiedenis wordt er opgevat niet als een opeenvolging van feiten maar van menselijke handelingen. De

Ook al was Marsman verreweg de belangrijkste Nederlandse vitalistische dichter, hij was zeker niet de enige. Gerard den Brabander, Ed Hoornik, Jacob van Hattum, Herman van den Bergh en bovenal Jan Greshoff verdienen eveneens vermelding. De eerste drie staan hier op een perron in Amsterdam, ter gelegenheid van de heruitgave in 1960 van Drie op een perron, *een keuze uit hun werk die in 1938 verscheen.*

belangstelling van de vitalist richt zich niet zozeer op het verleden als dusdanig, op de geschiedenis als wetenschap, maar eerder op de mensen die hebben bijgedragen tot het maken van de geschiedenis. Het gaat er in een historische roman dus om het verleden te doen herleven door het leven te beschrijven van de mensen die het gemaakt hebben, waarbij hun verborgen beweegredenen aan het licht worden gebracht. De historische romans van Vestdijk spelen zich af in de meest uiteenlopende tijdperken, gaande van het oude Griekenland over het 16e-eeuwse Spanje tot het 19e-eeuwse Ierland.

Een ander lid van Forum, de Vlaming Maurice Roelants (1895-1966), specialiseerde zich in de psychologische roman en was er vooral op bedacht het menselijk gedrag te ontleden en de ingewikkelde menselijke verhoudingen te ontwarren. Roelants is katholiek, maar "psychologiseert", net als Vestdijk in zijn essay *De toekomst der religie* (1947), de godsdienst, met gevolg dat deze meer een afspiegeling van de mens wordt dan de aanwezigheid van het goddelijke in het menselijke. Bijzondere waardering hadden de leden van Forum voor de Nederlandse romanschrijver Arthur van Schendel (1874-1946), die zijn beste romans schreef in de jaren dertig en die zij beschouwden als hun leermeester. Het volstaat het kritische werk van Ter Braak, van Marsman, van Du Perron of van Vestdijk te doorlopen om zich hier rekenschap van te geven. Toch is Van Schendel, op het eerste gezicht, veel poëtischer dan de romanschrijvers die wij noemden en is zijn verbeelding veel rijker. Ook hij schreef romans die zich afspelen in het verleden, of dat nu het het middeleeuwse Italië is, het 18e-eeuwse Frankrijk of het Nederland van het einde van de 19e of het begin van de 20e eeuw. Het komt er voor van Schendel weliswaar op aan die tijdperken te doen herleven en de lezer de stemming van toen te doen aanvoelen, doch vooral het atemporele van het idealistisch vitalisme aanschouwelijk te maken. Niets Nietzscheaans dus bij deze schrijver, behalve dan de ontkenning van de finaliteit, het anti-intellektualisme, het individualisme en de cultus van de belangeloosheid. Zijn helden worden door een geheimzinnige kracht ertoe gedreven om de humanistische waarden waar te maken, maar dan wel op hun manier, rekening houdende met de konkrete toestand waarin ze zich bevinden en zonder zich te bekommeren om de sociale normen, wat hen in de burgerlijke maatschappij marginaliseert. Niets kan hen

Maurice Roelants (1895-1966), de Vlaamse medeoprichter van Forum, *omstreeks 1940. Foto Dietens.*

ervan afbrengen hun roeping te volgen, zelfs ten koste van hun existentiële Ik.

Wij zouden hen in zekere zin kunnen beschouwen als lekenheiligen, uitsluitend bedacht op het Absolute, dat zij enkel kunnen bereiken door de dood. Terwijl bij de nihilisten leven en dood paradoxaal verenigd zijn, is de dood bij van Schendel opgenomen in het Leven, dat de dood overstijgt. Het gaat in feite om een christendom, waarin de persoonlijke, transcendente God de plaats heeft geruimd voor het bovenpersoonlijke en immanente Leven. Van Schendel vertaalt het vooral in de poëzie van A. Verwey (1865-1937) en P.N. Van Eyck (1887-1954) aanwezige vitalistische neo-idealisme in romanvorm.

Vanzelfsprekend kunnen wij in het bestek van dit artikel niet stilstaan bij alle schrijvers waarvan het werk op het een of andere ogenblik vitalistische eigenschappen vertoont. Om te besluiten zouden wij nochtans graag het volgens ons duidelijke onderscheid onderstrepen dat bestaat tussen de Nederlandse en de Vlaamse vitalistische romanschrijvers. Op enkele zeldzame uitzonderingen na (M. Roelants en Marnix Gijsen) lijkt het Vlaamse vitalisme ons meer Breugheliaans en minder intellektueel uitgewerkt dan het Nederlandse. Denk bijvoorbeeld aan de standaardroman van het Vlaamse vitalisme : *Houtekiet* (1939) van Gerard Walschap (1898-1989), waarin een figuur wordt opgeroepen die god noch gebod kent en zich alleen laat leiden door zijn instinkten. Deze figuur is zuiver dierlijkheid, behalve helemaal op het einde van de roman, wanneer een vrouw, Iphigénie, erin slaagt hem tot het inzicht te brengen dat er ook nog een geestelijk, *meta*fysisch vlak bestaat. De verheerlijking van het Leven in zijn meest fysieke vorm, de verheerlijking van lichaam en seks is een veel voorkomend thema in de Vlaamse literatuur uit dat tijdperk (zie *Pallieter* (1916) van F. Timmermans, *Maria Speermalie* (1940) van H. Teirlinck). De nauwe band met de natuur is een ander opvallend kenmerk van de literatuur van het Vlaamse volk, waarvan de ekonomie tot de Tweede Wereldoorlog hoofdzakelijk op de landbouw steunde. Denken we aan Stijn Streuvels (1871-1969), die in zijn romans, met name in zijn meesterwerk *De Vlasschaard*, met onmiskenbaar dichterlijke aanleg de vaak konfliktuele verhouding tussen mens en natuur opriep; parallel daarmee speelde op de achtergrond de tegenstelling natuur-kultuur, bios-logos, in het bijzonder in zijn roman *De teleurgang van de Waterhoek* (1927), waarin de burgerlijke, franstalige intellektueel die voornemens is de Vlaamse boer of de Vlaamse werkman een lesje te geven nauwelijks gespaard wordt. Dergelijke problemen worden door de romanfiguren instinktief beleefd, zonder dat de minste poging tot rationalisering gedaan wordt. Dit is er wellicht de oorzaak van dat deze Vlaamse romans grootse verbeeldingswerken zijn, kleurrijke en levendige verhalen waarin de

Gerard Walschap (1898-1989) schreef met zijn Houtekiet *in 1939 de standaardroman van het Vlaamse vitalisme. Foto Lode Veroft, omstreeks 1940*

Marnix Gijsen, omstreeks 1970, met de handen van beeldhouwer M. Macken. Foto F. van den Bremt. Op enkele uitzonderingen als Roelants en Gijsen na, lijkt het Vlaamse vitalisme meer Breugheliaans en minder intellektueel uitgewerkt dan het (Noord)-Nederlandse.

mens zich met zijn instinktieve krachten meet met de natuur, met de samenleving en met God. G. Walschap, P. Van Aken (1920-1984) en Stijn Streuvels bijvoorbeeld zijn geboren vertellers die, op de indrukwekkende wijze van een Permeke, het konflikt uitbeelden tussen de instinktieve kracht van de mens en het noodlot. Dit lijkt trouwens een belangrijke bron van inspiratie te zijn voor de hele Vlaamse literatuur die vandaag nog aanhangers kent, en zeker niet de minst verdienstelijken. Denk aan Hugo Claus, aan Louis-Paul Boon, aan Jef Geeraerts, drie schrijvers die ongelovig werden en bij wie het lichaam een bijna heilige dimensie aanneemt. In de hedendaagse literatuur choqueren erotische passages niemand meer. Maar, zoals Walschap in *Adelaïde* in 1929, onbevreesd en schaamteloos de strijd beschrijven van een vrouw tegen haar eigen zinnelijkheid, betekende een echte uitdaging in de toenmalige katholieke maatschappij. Om het lichaam van de zedelijke taboes te verlossen, brak Walschap, en na hem Gijsen, met het katholicisme, dat zij ervan beschuldigden de betrekkingen van de mens met de natuur te hebben vervalst.

Hieruit mogen wij niet afleiden dat het katholicisme onverzoenbaar is met het vitalisme. Gaston Duribreux (geboren in 1903) en André Demedts (geboren in 1906) in Vlaanderen en Gerard Bruning (1898-1926) in Nederland volgen de lijn van Unamuno en vereenzelvigen het leven met een onophoudelijke zoektocht naar God doorheen de veelheid van existentiële ervaringen.

Laten wij besluiten. Het vitalisme is een ode aan het Leven, die geheimzinnige en alomtegenwoordige kracht , die zich slechts door middel van het instinkt, de ervaring, en de intuïtie laat benaderen. Zij haalt het op alles wat haar scheppingsproces tegenwerkt en stoort zich niet aan de wetten van maatschappij, moraal (zie *L'immoraliste* van Gide, in 1935 door Marsman vertaald) of godsdienst. Er bestaat een biologisch vitalisme dat gericht is op de meest volledig mogelijke lichamelijke ervaring van de levenskracht in de mens, die hem er zelfs toe drijft de grenzen van zijn eigen lichaam te overschrijden in een dionysische poging een te worden met de kosmos. Er bestaat ook een geestelijk vitalisme, dat erop uit is langs de verbeelding, de intuïtie of de heroïsche daad het Grote Levensgeheim te benaderen; te dien einde moet de geest zich losmaken van de tegenwerkende krachten die werkzaam zijn in de maatschappij en de kultuur die deze verbreidt. Ziedaar de twee uitersten die, als wij verder reduktionistisch te werk gaan, vertegenwoordigd zijn in de Vlaamse roman *Houtekiet* (verheerlijking van het lichaam en het instinkt) en de essays van de Forumianen (kritiek van de samenleving en van de intellektualistische kultuur). Tussen die twee hebben alle tussenstadia hun eigen literaire vorm : de dichtkunst van Marsman (ontwikkeling van het biologische naar het filosofische over het mortalisme), de romans van van Schendel uit de jaren dertig (intuïtieve en suggestieve benadering van het geheim van leven en dood) en het werk van Walschap en Gijsen waarin het biologische gepaard gaat met de kritiek van het katholicisme.

Sonja VANDERLINDEN
Doctor in de Germaanse filologie, docente aan de Université Catholique de Louvain.
Adres : Invalidenlaan 177/12, B-1160 Brussel

BIBLIOGRAFIE

GOEDEGEBUURE, JAAP, *Op zoek naar een bezield verband*, twee delen, Van Oorschot, Amsterdam, 1981.
HENRARD, ROGER, *Menno ter Braak in het licht van Friedrich Nietzsche*, Heideland, Hasselt, 1963.
VANDERLINDEN, SONJA, *De dansende burger. A. van Schendels sociale visie*, Nauwelaerts, Louvain, 1980.
VERBEECK, RENÉ, *De dichter H. Marsman*, Heideland, Hasselt, 1960.
WESTERLINCK, ALBERT, *Mens en grens*, Orion, Brugge, 1972 – *Het Vitalisme als Cultuurprobleem*, pp. 83-191.
ZUIDGEEST, JAN, *Over de poëzie van H. Marsman*, Arbeiderspers (Synthese), Amsterdam, 1984.

De Zwarte Engel

Dit verhaal van Hendrik Marsman, geschreven in 1925, werd nooit eerder gepubliceerd. Piet de Keyser noemt het "sterk Nietzscheaans" en "soms nog antichristelijker dan Nietzsches Antichrist" (1).
Het handschrift is te vinden in het Marsman-archief van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag onder nr. 133 M92/13.

Hendrik Marsman (1899-1940)

Ik ben de laatste van mijn geslacht. Met mij en door mij zal dit eeuwenoud bloed uiteindelijk worden verstrooid en de groote naam Van den Walendonck Slocht, die de eeuwen door een duisteren roem heeft gedragen, in ondergang en vergetelheid worden gesmoord. De oorzaken van deze door mij te volvoeren daad, den steilen ondergang dus van dit sterk en edel geslacht, liggen deels in mijne natuur, en deels in mijn wil. De eerste verbiedt mij, een uitermate zwerfsch en trouweloos mensch, den dieren eed van den trouw aan eenige vrouw te zweren, en de tweede ontstaat uit den onuitspreeklijken eerbied voor het bloed, dat mij schiep. Ik ben hartstochtelijk van meening, dat een geslacht, dat de eeuwen door trotsch, fel en roekeloos heeft geleefd, nooit en nimmer wegkwijnen mag in langzaam-tanende verwording, maar, naar den voorbeeldigen modus zijns levens, recht heeft op een eren onbedongen en steilen val. De zeldzamen dezer tijden, die van den oorsprong en zin onzes levens nog niet zoo ver zijn vervreemd, dat zij trots, moed en adel verkwanselen voor de merglooze deugden van het gemeen, zullen, na jaren, met somber befloerste oogen, nog mogen gewagen van ons noest en grootsch leven, van een noesten en grootschen dood.

Daarom zullen de Kindren, die ik bij naamlooze vrouwen verwek, naamloos blijven als hunne moeders; en de huidigen, die ras en bloed zelfs bij naam niet meer kennen, zullen in hunne trekken en oogopslag, en den bouw der gewrichten, hoezeer die in de vermenging van mijn bloed met slecht bloed mochten worden verminkt, hun hoogen oorsprong niet meer herkennen. Slaan zij nog acht op het ras van hengsten en stieren, stellig sinds lang niet meer op dat van mannen : zij vertalen immers de oorspronkelijke woorden bloed, drift en geslacht door de veege verschrompelde termen hunner ontmande, mergloozе taal : ziel, geest en hart ?

Ik moet in woedende schaamte erkennen, dat ik, die een roofdier ben voor het dorre vee van vandaag, de vergelijkenden toets, die mij meet met de maat waarmede voorzaten zich onbezorgd lieten meten, niet straffeloos kan doorstaan. Zij waren, nu zes eeuwen her, onverschrokken roovers en avonturiers, en onverwoestbare schuimers in de taveerne des levens; zij beheerschten vanuit de adelaarsnesten hunner burchten niet enkel de wegen des handels te land en te stroom, maar zoo oneindig veel verder dan hun rooftochten ooit hadden gereikt, waren de slechte naam en faam, die van hun brandschatten, plundren en ontucht, in verwilderde of beschroomde woorden

(1)
Zie *Friedrich Nietzsche in Nederland tot 1940* van Piet de Keyser in *Teksten, kommentaren en studies*, nr. 25, 1982.

gewaagden, hun werkelijke aanwezigheid spoorslags vooruitgejaagd, dat zij lachend en ongemoeid, vele dagreizen ver, de gebieden bestreken die vale angst en verbijstering ijlings hadden ontruimd.

In latere eeuwen, verhalen de kronieken, matigden zich hunne uitspattingen aanmerkelijk, maar zij, die op de tournooien van Worms en Straatsburg, schier onbedreigde zegepralen bevochten; die in den wapenhandel, de jacht en de krijgskunst ongemeen en gelijkelijk waren bedreven; die ter kruistocht meetrokken om der wille van een onstuimig, onbegrensd avontuur, en geenzins om haar goddelijk doel, zij hadden toch nog in de zestiende eeuw als meest ontaarden en verdoolden telg een zoo wraakzuchtige en onverdroten piraat, dat De Ruyter van hem getuigde, dat hij alleen reeds in de Middellandsche Zee de aanwezigheid van een beschermend smaldeel voor de handelsvloot onontberelijk maakte.

Schaamte en woede bestoken mij, als ik een hunner gedenk, want ik moet onomwonden erkennen, dat ik geen hunner in kracht, trots en moed evenaar; en ontroostbaar wordt mij te moede, wanneer ik bedenk, dat de tijden waarin zij leefden, de volle gelding en ontvouwing hunner levenskracht mogelijk hebben gemaakt.

De twee vorige eeuwen was mijn geslacht, door woekeraars bestolen, en door omwentelingen niet minder verarmd, naar het bloed een nog ongemeen krachtig, landadelijk huis, dat op zijn uitgestrekte goedren in saksen, goeddeels met bronzen bosschen begroeid, het rustige, late leven leidde van hen, die zich in deze hand over hand meer verwordende tijden terecht ballingen voelden, en zich de eenzame schatmeesters achtten van der eeuwen kostbaarst tresoor. Trotsche verbittering bouwde hen in, en in den avond vond men er een, bijwijlen zoo fel en tijdeloos starend uit een grijs venster naar een onaardsch verschiet, dat zijn blik den blik deed herdenken van die aegyptische beelden, die den vlot vervlietende tijd tot harde, doode eeuwigheden versteenen; gelijk men er eenmaal één vond, die door geopende polsen het roode bloed uit zijn aadren tappelings wegvloeien liet. En nog lateren moesten gedoogen, dat het bloed zich allengs, bij gemis aan daden van krijgskunst, ging verpuren tot macht van den geest, en in deze gebieden opnieuw beston-den enklen van hen de duizelingwekkendste vluchten van het verstand, terwijl andren een buitengemeene begaafdheid vertoonden in het bespelen van cello of fluit; een enkele dreef echter het denken tot dermate huiveringwekkende spanningen op, dat de hersens deze geladenheid niet langer vermochten te dragen, en zij sleten hunne rampzalige dagen in spelonken van waanzin en angst. Ik ben de laatste van dit geslacht : in mij staat de kracht van hen allen nog eenmaal op.

Ik ben naar Rome getrokken om Christus op de meest tastbare wijze te hoonen en te vervloeken. Nauwelijks behoef ik te zeggen,

Het handschrift van Marsman

VII-25

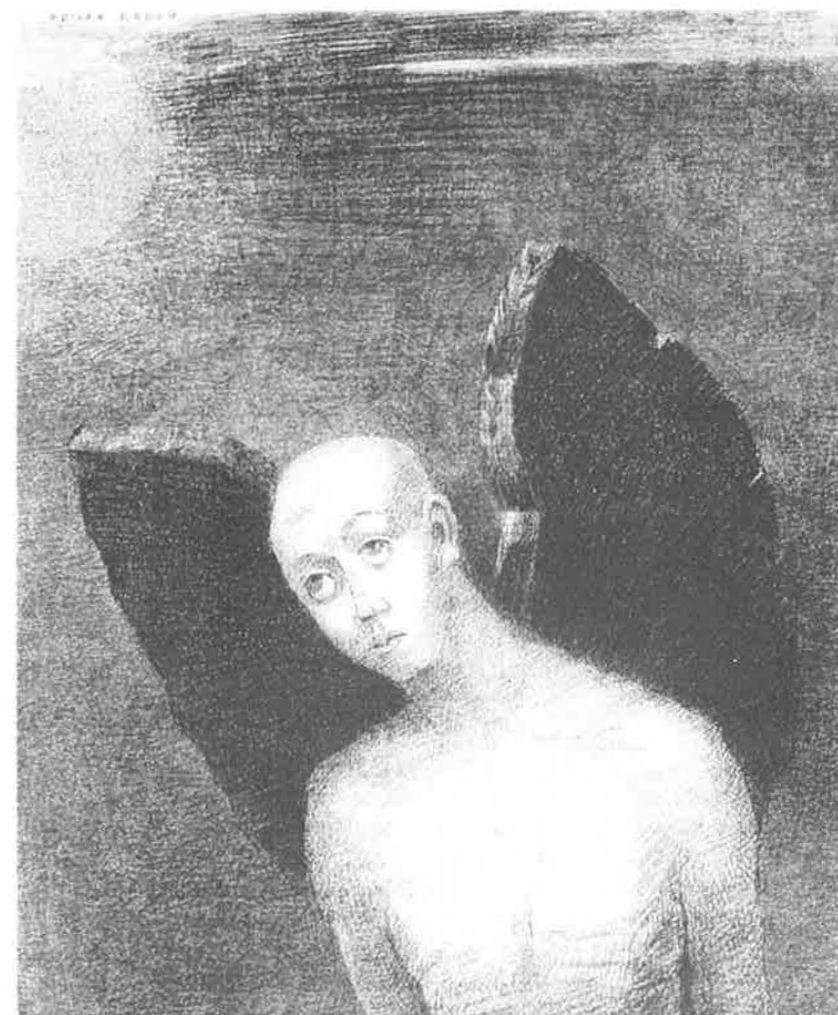
De Zwarte Engel

133/M/92/13

Ik ben de laatste van mijn geslacht. Met mij en door mij zal dit eeuwenoud bloed uiteindelijk worden verstrooid en de groote naam Van den Walendonck Scoelt, die de eeuwen door een duisteren roem heeft gedragen, in ondergang en vergetelheid worden gesmoord. De oorzaken van deze door mij te volvoeren daad, den steilen ondergang dus van dit sterk en edel geslacht, liggen deels in mijne natuur, en deels in mijn wil. De eerste verbiedt mij, een uitermate zwerfsch en trouweloos mensch, den dieren eed van den trouw aan eenige vrouw

dat ik niets of niemand ter wereld zoo onverzoenlijk en hartstochtelijk haat als dezen Jezus den Nazarener, die de ontwrichter geworden is van de oeroude beginselen des levens, van bloed, trots en gevaar. Wel moeten het land en de tijd, waarin hij verkeerde, alreede diep in verval zijn geweest en den ontbinding nabij, want hoe zoude een krachtig volk in een krachtige tijd, zich uitvierend naar de oorspronkelijke driften des levens, ook maar één oogwenk aan het sluipend venijn van zijn leer en exempel den toegang hebben verleend en niet enkel tot de buitenste lagen der opperhuid, maar tot het merg, tot het bloed. Hoe dit zij, wij ervaren reeds eeuwen en eeuwen, dat dit doodlijk vergif het lichaam der menschheid onuitroeibaar is binnengedrongen en het tot in de uiterste vezelen doortrekt en doorvlekt; en wij zien, in verbitterde woede, hoe eenmaal krijgshaftige volkren het vuur van den strijd verrieden voor dat van den haard, en de onstuimige vreugden van oorlog en rooftocht voor de doode veiligheden van have en goed; en wij moeten in wrok en versombering aanzien, hoe mannen, die in den fieren opgang huns levens het zwaard slechts loslieten voor den schuimenden beker; die daags onder koperen hitte of door zwarte snijdende kou onafscheidelijk waren van de trillende flanken der paarden en des nachts van de flanken der vrouw, nu in aemechtige vroomheid hun voormaals vurige monden besmetten met den vergeelden smaad van het kruis. En daarbij te bedenken, dat deze gifmenger van deemoed en deernis een vaal en krachteloos straatslijper was, die verkleumde bij regen en verschrompelde onder de zon; dat hij, die kostlijke gaven der aarde, het bloed en den wijn, die het bloed is der Goden, met afschuw verwierp, hen nauwelijks bij naam heeft gekend; dat hij het prachtige lichaam van Magdalena, dat onder zijn handbereik trilde van hartstocht, van de edele veerkracht der beenen tot de soepele boog haren armen één drift en één vlam, onaangeroerd van zich liet gaan...

De onherbergzame toppen van trots en het eenzaam gevaar schenen hem in den valen deemoed der dalen het zwarte voorgebergte te zijn van het buitenste duister, en hij noemde de stralende tuinen der aarde, dit wild paradijs tusschen afgrond en afgrond, een donkeren voorhof tot het eeuwige Eden; en den dood, het onverhoeds worgende einde, dat het leven de spanning geeft van een scherp avontuur, stelde hij voor als de wankele drempel tot de eeuwige vreugden des hemels of de eeuwige pijnen

"Toen ontvouwde de verdwaalde engel zijn zwarte vleugels", een ets van Odilon Redon, 1886

der hel; want zoo slecht was zijn inzicht in de betrekkingen tusschen het bloed en de ziel, dat hij deze laatste, die een vluchtige schim is des bloeds, een oorspronkelijke en zelfstandige waarde toekende, die eerst uit het afzonderlijk sterven des lichaams tot haar hoogste vervulling geraakt.

Zoo voerde hij langs de bloeiende wegen der aarde de sombere karavaan der vernederden en der verminkten, als togen zij door een woestijn van de zengendste hitte of van de bitterste kou; en in den vallenden avond, als zij vermoeid en berooid ter aarde neerstortten aan den berm van den heirweg, paaide hij hun tanende hoop met wankele, duistere woorden; en hij wees aan hun brandende oogen met een veege, weerlooze hand de trillende fata morgana aan de kleurloze kim, die, naar zijn woorden, van de hemelsche Godsstad de weliswaar teere maar onbedriegelijke voorspiegeling was.

Hendrik MARSMAN

Onze oorsprongsgeschiedenis in het licht van het vitalisme

In de kanttekening bij mijn bijdrage over vitalisten en mechanisten ([1]) schrijft iemand me : "Voor de vitalisten staat het vast, dat het leven zich ontwikkeld heeft *naast* de stof, en dus, zo meen ik het althans te begrijpen, totaal onafhankelijk van de stof" en hij noemt dit dan een hypothese.

Uit die zin blijkt weer eens hoe moeilijk het is niet langs elkaar heen te praten, wanneer men van tegengestelde aanleg is, nl. of men uitgaat van het abstrakte denken, dan wel van de aanschouwelijke voorstelling – (wat Kant noemt *Anschauung und Denken*).

Hij verzet zich later ook tegen de benaming van mechanisten en vervangt die door *evolutionisten.* Maar de vitalisten geloven ook in de evolutie van het leven op aarde, zij menen echter dat de z.g. evolutieleer daar geen verklaring voor vindt; doch daarover later.

Wat nu die eerste zin betreft, ik zie het levende wel als een verschijnsel sui generis, naast het niet-levende, maar allesbehalve "totaal onafhankelijk van de stof". Zo'n leven is een uiterste abstractum waar geen bioloog zich voor zal interesseren. Hij kent alleen leven dat *gebonden* is aan de stof, dat zich uit in de stof, zich daarin manifesteert en die stof nodig heeft om mij te verschijnen. Ook ik leef in die stof en weet niet wat ik zou zijn buiten die stof. Ik kan mij mijzelf buiten die stof niet eens voorstellen, zozeer ben ik daaraan gebonden. ([2])

Wanneer ik nu levende wezens wil onderzoeken, dan zal ik ook onder woorden willen brengen, waarin zij zich onderscheiden van de niet-levende stof, die ik ook overal zie, naast dat levende. ([3])

"*De* stof", "*het* leven", dat zijn beide abstracta, waar de bioloog niet over gaat filosoferen; hij onderzoekt alleen de stof zoals die zich door mijn zintuigen laat gewaarworden en het leven zoals hij dat in zich beleeft en aan de organismen waarneemt, dus konkreet. Hij zou dan eigenlijk over *het levende* moeten spreken, want waarnemen kan hij alleen de levende organismen. Maar hij spreekt over *"het leven"*, omdat alle aanschouwelijkheid reeds met abstrakt denken vermengd is, evenals alle abstrakt denken toch met een minimum van het aanschouwelijke moet zijn vermengd om niet geheel blind te zijn.

Het fundamentele verschil tussen de stof en het levende is voor het eerst scherp onder woorden gebracht door Wilhelm Roux, reeds in 1881, die aantoonde dat alle funkties van het levende in de grond van de zaak van het voorzetseltje *zelf* moeten worden voorzien, *zichzelf.* Zoals het levende zichzelf ontwikkelt, zich voortplant, zich in stand houdt door de reakties op de invloeden van buiten, van die stof... tot aan de dood. Dan reageert het niet meer en wat het achterlaat is dode stof die in ontbinding overgaat, vervalt.

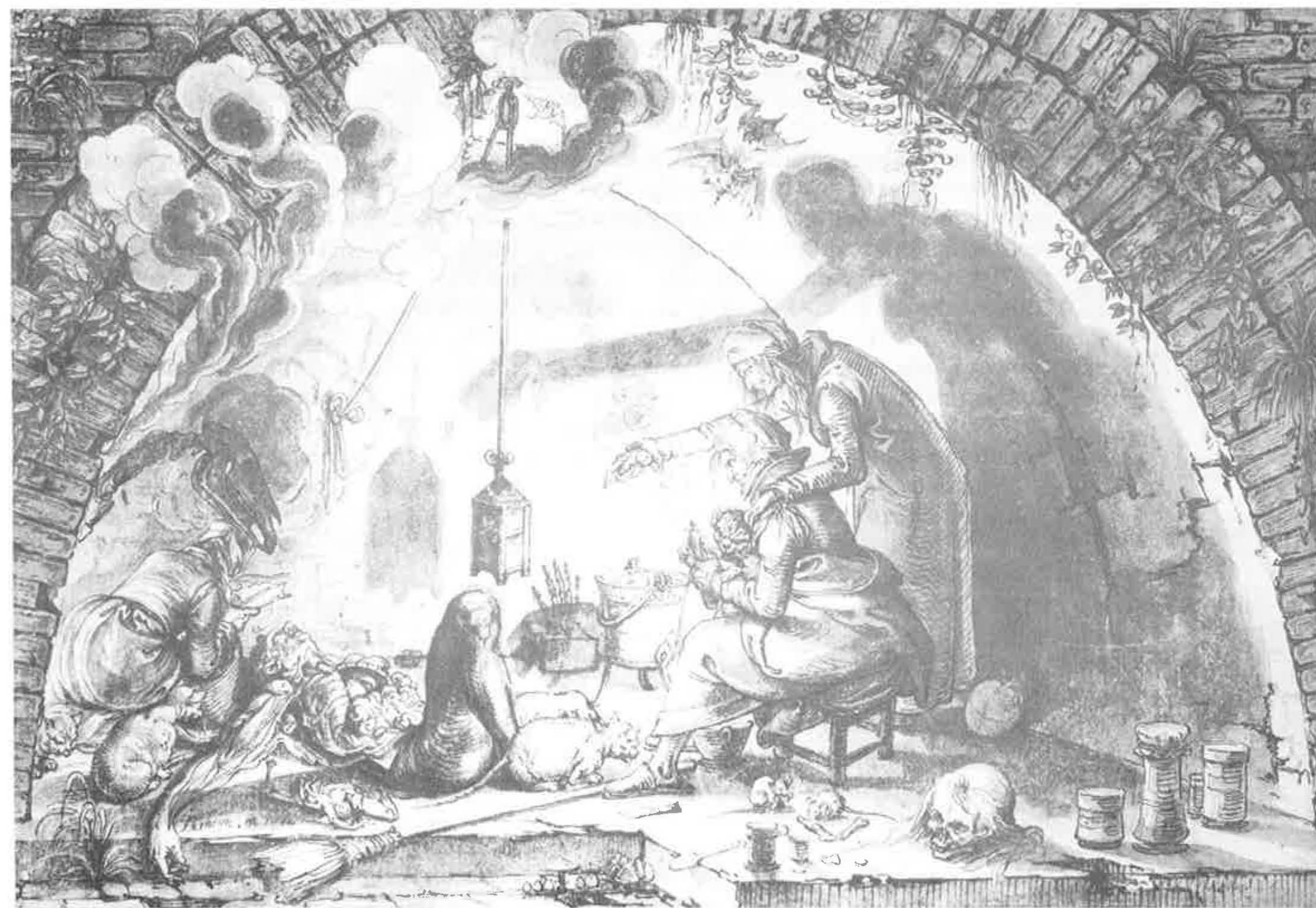
In dit licht ziet de bioloog (als vitalist) ook het grote gebeuren van de evolutie, hij ziet wat Goethe zag, toen hij sprak van de "immer steigernde Natur", natuur in voortdurende opgang, in "gesteigerte Gestaltung", toenemende vormwording, dat een *"sich steigern"* genoemd kan worden wanneer wij het inzicht van Goethe verbinden aan wat Roux had gezien. Want beiden kwamen hiertoe niet langs de weg van het abstrakte denken, maar door onbevooroordeeld en onbevangen zien, dat ik dan tenslotte een *schouwen* zou willen noemen.

De mens heeft een grote behoefte om te verpersoonlijken – de eeuwen door. Een abstrakte God heeft voor zijn ziel geen enkele betekenis en zo ontkomt hij er niet aan God "im Symbol des persönlichen", zoals Hauer ([4]) het zo prachtig heeft gezegd, te ervaren. Ik zeg *ervaren*, niet : te denken, of ook niet : te zien. Het religieuze gebied van de menselijke geest is evenals de andere gebieden *volkomen autonoom* en op dit gebied *is* er niets te zien, alleen te ervaren, te beleven ([5]). Van waar ? Hoe ? Ik weet het niet. Maar het is óók een realiteit, echter een totaal andere dan die welke de bioloog onderzoekt.

Nu kan er echter iets heel merkwaardigs gebeuren. Grote biologen, die het levende onderzochten, die het schouwden, die het als een groot wonder begonnen te zien – die gelukkigen begonnen het Leven ook "im Symbol des persönlichen" te aanschouwen, noemden het dan "goddelijk". Ten minste, dat deed de grote Johannes Müller. De pure sang materialist zal zulks nooit begrijpen. Kan mijn verstand dit begrijpen ? Neen; maar iets heel anders is de vraag, of mijn verstand, met zijn abstrakte denken, tot het inzicht kan komen dat er zoiets is dat boven zijn pet gaat, dat voor zijn logisch denken ontoegankelijk is en toch bestaat, bestaat nl. als een ervaring, een beleven dat geheel buiten hem omgaat.

Wat kan mijn logisch denken tenslotte beginnen met ware *kunst* ? Hoe zal het mij duidelijk maken wat de ervaring van harmonie en schoonheid is ? Ook tot dàt gebied heeft het geen toegang en alles wat het er over meent te kunnen zeggen, is steriel. Zo kan het dan tenslotte ook geen oordeel vellen over wat die biologen over *Leven als oerfenomeen* menen te kunnen ervaren, over de raadselachtige verborgen innerlijkheid die het leven manifesteert in het uitputten van eigen-aardige uitdrukkingsmogelijkheden.

Konrad Lorenz is een zeer bijzondere evolutie-gelovige, want hij erkent de "hiaten" die er zijn en loopt er niet lichtvaardig overheen. Op die momenten ontwikkelde het leven zich omhoog. Kan mijn kausale denken dat begrijpen ? Als dat nu eens toevallig één keer was voorgekomen, maar drie grote hiaten, om dan niet te spreken van de vele kleine; want dat beroemde *vliegende reptiel* vult de kloof tussen reptielen en vogels toch nog lang niet, en in plaats van dat alles zag Goethe "immer steigernde Natur" – immer, doorlopend; onverklaarbaar, maar waarneembaar voor dat intensieve onbevooroordeelde schouwen, dat

Materie bezielen, stof tot leven brengen, de oude ongrijpbare droom van filosofen en alchimisten, van kunstenaars en biologen.
"De Heksenkeuken" *van Jacob de Gheyn II (1565-1629).*

(1)
zie *Teksten, kommentaren en studies*, nr. 33., 1983 : "Wat is Leven ?"
Deze tekst, uit de nalatenschap van J.C. Nachenius (1890-1987), is een vervolg hierop.

(2)
In de religie tracht ik dat misschien wel te doen en mij mijn psyche onstoffelijk voor te stellen, maar dat lukt niet. Ook tracht ik mij God voor te stellen, en toch weet ik dat dat niet kan. Daarom zeg ik ook "beleven" en "in symbolische zin".

(3)
Ik geloof nl. niet in de *"Allbeseeltheit"*, een begrip van sommige pantheïstische filosofen – alleen het levende kent "ziel".

(4)
(Jakob) Wilhelm HAUER (1881-1962), hoogleraar, indoloog en godsdiensthistoricus. Grondlegger van de Deutsche Glaubensbewegung.

(5)
Er is niets te zien, ook al kunnen wij niet nalaten ver-beeldend ons een voorstelling te maken, zoals "im Symbol der Persönlichkeit". (Hauer) Dat is dan een mythisch beeld.

"We feel that even when all possible scientific questions have been answered, the problems of life remain completely untouched. Of course there are then no questions left and this itself is the answer" schreef Ludwig Wittgenstein (1889-1951)
Antony Gormley
"A View : A Place" in Stoke-on-Trent, 1986.

weliswaar volgens Goethe "het moeilijkste van alles" is, ideeën scheppend, ver-beeldend, maar vruchtbaar.

Het is vruchtbaarder dan het eeuwig zoeken naar kausaal verband, waar het niet kan gevonden worden, en nu komen die vitalisten, als biologen, en trachten het toch te duiden. *Duiden*, een vreemd woord in de wetenschap en toch, ik weet er geen beter voor in de wetenschap van het levende. Daarmee bewegen zij zich aan de rand van het wetenschappelijk kenbare en zien over die rand heen en dan treden andere funkties van de menselijke geest in werking, die op een van die andere gebieden thuishoren, en houdt het op zuiver wetenschappelijk te zijn.

Dat moeten zij zich wel degelijk bewust zijn en dat zijn zij ook en de taal die zij spreken, getuigt daarvan.

Daar gaan dan de mechanisten niet meer mee, zij verwerpen een woord als "planmatigheid" omdat het "vooraf bepaalde harmonie" is en blijven zoeken naar kausaal verband, omdat het in hun geloof kausaal verklaarbaar *moét* zijn; en noemen dit streven *faustisch*. De schepper van Faust noemt het echter een "oerfenomeen" en is als faustische mens tot een ander inzicht gekomen, het inzicht van "gesteigerter Gestaltung", van zich, van het Leven uit.

Misschien willen allen die zich voor onze oorsprongsgeschiedenis interesseren, hier toch eens even om de bocht heen kijken, al was het maar om te zien hoe mijn weg er uitziet. Het gaat daar tenslotte om een andere psychologische instelling ten opzichte van de mogelijkheden, waarmee het probleem van het Leven wordt benaderd, dus niet d.m.v. het kausaal logisch denken in de eerste plaats, dat het Leven ziet als een door toeval, passief ontstane verschijningsvorm van de stof, maar als een verschijningsvorm "sui generis", *naast en boven die stof*; daarom met een hoofdletter L.

Ook God is natuurlijk niet verstandelijk grijpbaar. De groten onder de moderne atoomgeleerden doen dat niet (zie Einstein) en erkennen toch op de een of andere wijze dat er een "wereld van de eeuwige dingen" bestaat. De verschijnselen van het Leven dwingen de vitalisten onder de biologen tot aan die grens te gaan, waar wetenschap eindigt en het religieuze beleven begint; de één meer, de ander minder, maar ik meen dat zij allen zien dat daar die grens is.

Kom ik daarmee in konflikt met mijn kausaal denkend verstand ? Ik meen zelfs, dat dit kausale denken zelf tot het inzicht kan komen, waar zijn grens ligt. Ik wil dit aan de hand van een voorbeeld verduidelijken.

Een hamertje tikt op een snaar in de piano en doet die trillen, een precies aantal trillingen per sekonde, en geeft die door aan de omringende lucht die op haar beurt gaat bewegen in golven. Dit is nog helemaal geen geluid – zegt mijn verstand – een dove kan het zien. Die golven bereiken mijn gehoororgaan in mijn oor, dat ze overneemt en op zijn beurt nu gevoelige zintuigcellen prikkelt, die deze prikkeling doorgeven d.m.v. elektro-chemische impulsen tot aan het gehoorcentrum achter in mijn hersenpan. Zonder geluid te geven, zegt mijn verstand, het is nog altijd *geen geluid* ! En daar in mijn hersenen worden deze zenuwprikkels omgezet in geluid van een bepaalde toonhoogte, in de gewaarwording van die bepaalde toon. Op dat moment – zegt mijn verstand – *ontstaat die toon, als een gewaarwording*, als toon. Hier is dus geen sprake van oorzaak en gevolg – zegt mijn verstand – want bij alle oorzakelijk gebeuren is oorzaak steeds gelijk aan gevolg, maar hier is blijkbaar sprake van oorzaak en reaktie : de reaktie van het levende orgaan op een oorzaak die van buiten komt. Het zijn *twee totaal verschillende*, onvergelijkbare zaken, die impulsen van de zenuwen en het vertalen daarvan in toon. Dat begrijp ik niet – zegt mijn verstand.

Er is nog meer. De zon als bron van energie, brengt de ether in beweging, in golven van verschillende lengte. Dit is *nog geen licht* – zegt mijn verstand – en deze golven bereiken mijn oog; daar prikkelen zij bepaalde cellen, die deze prikkeling overdragen aan gevoelige zenuwen die ze doorgeven als elektro-chemische impulsen aan een ander hersengedeelte, het gezichtscentrum. Dit alles geschiedt in het stikkedonker en is nog altijd geen licht – zegt mijn verstand. En dan ontstaat daar in mijn hersenen de gewaarwording van licht (of kleur).

Ook hier is dus geen sprake van oorzaak en gevolg (de uiteenzetting is tot het uiterste vereenvoudigd) maar van oorzaak en reaktie. In beide (!) gevallen was de oorzaak (nl. elektro-chemische impulsen) *precies* gelijk – zegt mijn verstand – maar de reaktie is *totaal* anders. [6]

Maar in beide gevallen reageerden die hersenen ook met het terugwerpen "van de gewaarwording naar buiten", naar die snaar, de zon. Deze reaktie maakt het nog veel onbegrijpbaarder – zegt mijn verstand, ik besef dat dit voor mij principieel onverklaarbaar is – het zijn uitingen van het levende en wat dat is weet ik ook niet.

"Dank u", zegt de vitalist, "dat was het wat ik wilde weten en nu ga ik verder onderzoeken – gaat u ook mee ?"

Op grond van deze inzichten van het verstand, ziet nu het onbevangen waarnemen dat zich hier een onverklaarbaar verschijnsel voordoet, in de volle zin van het woord een wonderbaarlijk verschijnsel, waardoor in de geluidloze donkerte van het heelal licht en geluid, zang en kleurenpracht hun entree doen, dank zij het leven, en, zoals een oude dichter het uitdrukte; doelloos !

De roos kent geen waarom,
ze bloeit omdat ze bloeit.

Daar is dus alle kausaal verband verre, daar is de Natuur aan het werk en schept. Hoe schept zij, vraagt de vitalist ? In "gesteigerter Gestaltung", toenemende vormwording. Wat is dat, vraagt mijn verstand. Ja, wat is dat ? Dat is wat het is. Onzin, dat vraag ik niet, zegt mijn verstand. Nu dan, dat is wat ik *zie*, wat ik aanschouw, wat ik als een "idee" schouw, en waarmee wij beiden weer verder kunnen gaan, want ik wil je helemaal niet missen, ik kàn je niet missen, maar ik wil wel dat je je begrenzing ziet en dan gaan we samen verder. Je zult zien, daar is een weg waar veel valt te ontdekken. Maar, neem mij niet kwalijk, je mag nooit meer zeggen dat er toch 7 planeten zijn als ik de *achtste* heb gezien, dan ga je buiten je boekje. [7]

Daar kan de onenigheid over onze oorsprongsgeschiedenis misschien een einde nemen.

J.C. NACHENIUS

(6)
Dit geldt voor *alle* zintuigen; alle zenden zij precies eendere impulsen langs precies eendere zenuwbanen naar hun specifieke ontvangstorgaan. Daar worden die impulsen dan omgezet (waargenomen) als geluid, licht-kleur, geur, smaak, gevoel (van warm-koud, glad-ruw, hard-zacht) en geprojekteerd op dat, waar het zintuig door geprikkeld werd. Zó ontstaat onze omgeving, die een andere is dan de omgevingen van dieren, die ook weer hun eigen *Umwelt* hebben.

(7)
Jacob von Uexküll vraagt niet naar het ontstaan van de materie òf van het leven, maar ziet "orde" als het primaire – niet chaos. Hij ziet de hele Natuur "voor ons uitgespreid in haar eeuwige orde". Dit aan het slot van zijn *"Das almächtige Leben"*, dat hij als manuskript na zijn dood achterliet. Heeft iemand ooit chaos gezien, zonder wetmatigheden, absolute chaos ? Het is een produkt van het kausale abstrakte denken, dat daarachter de "deus ex machina" nodig heeft, omdat het geen gevolg zonder oorzaak kan denken, oorzaak van oorzaak, *ad infinitum*. Kant toonde aan dat hier een antinomie achter schuilgaat. Dat is de leer van "de identiteit van denken en zijn", zoals filosofen dat noemen.